

L'acció estratègica dels centres d'estudis o de recerques

Josep Borrell

Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya i escriptor

No puc amagar que em fa molta il·lusió cloure aquesta Jornada d'Estudis sobre el Pla d'Urgell que organitza el Centre de Recerques Mascançà de la comarca i que em sento molt honorat de poder-hi participar aportant quatre idees sobre la naturalesa i les potencialitats dels centres de recerques o d'estudis locals i comarcals en el context de la cadena lògica que acaba conformant presumiblement el corpus general de la investigació a Catalunya. Sobretot, per tres raons bàsiques: la primera, perquè sóc mollerussenc, de la capital del Pla, i el paisatge de la comarca i les vides de la seva gent, així com alguns dels seus tocoms més emblemàtics han format part del meu imaginari des de la meva infantesa. La segona, perquè essent director de l'Institut d'Estudis Ilerdencs vaig tenir l'oportunitat de presidir durant un temps la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, i de conèixer de prop i de representar davant les administracions bona part de la riquesa del patrimoni investigador, de la saviesa acumulada sobre la història i les realitats diverses dels pobles i comarques dels Països Catalans, i la valuosa aportació que han fet i fan a la historiografia general d'aquestes terres, la que fan a la recerca en les diverses disciplines del coneixement que se situa en allò micro, pobles, viles, llogarrets, partides o històries de vides comunes, normalment poc atractiu per a la recerca acadèmica, al seu inventari i divulgació i, consegüentment, a la dinamització cultural del que em plau d'anomenar la catalanitat real. I la tercera raó, tal volta la més emotiva, perquè en ocasió, l'any 2002, de formar part de l'equip que, per encàrrec de l'ajuntament de Mollerussa, dissenyava els actes de commemoració dels 900 anys de la mort del comte Ermengol V, anomenat el Mollerussa (d'aquestes activitats, per cert, n'ha restat la magnífica *Història Gràfica de Mollerussa*, dirigida per Miquel A. Cullerés, Miquel Polo i Josep Ripoll), es va plantejar la idea que més enllà dels actes puntuals de celebració de l'efemèride, aquesta era un bon motiu per esperonar la creació d'alguna entitat dedicada als estudis, a la recerca i a la divulgació de la història de la comarca del Pla d'Urgell. I justament es va perfilar el que podia ser un centre d'estudis i que aquest portés el nom de Mascançà, mena de territori fundacional de l'actual comarca. I vet aquí, doncs, que el centre s'ha fet realitat i estic convençut que, a part de les tasques i els projectes que teniu previstos de dur a terme o dels que ja fa un temps que heu iniciat, com el que duu per títol La Memòria del Pla 1931-1955, dedicat a recuperar la memòria històrica a través de les vivències i els records de la gent gran dels nostres pobles, estic convençut, deia, que el centre ha de ser el catalitzador del potencial intel·lectual i investigador de la comarca.

En aquest aspecte, la idea central del meu discurs és precisament donar quatre pistes del que podria ser, i és en la pràctica, un pla estratègic d'un centre de recerques o d'estudis, locals i comarcals, justament en el context d'una comarca com el Pla, sense una tradició institucional ni administrativa i, partint del fet que són unes terres joves, en la línia o la trajectòria de la història, de la major part del seu patrimoni arqueològic, arquitectònic, paisatgístic, ecològic, escrit, oral, visual, etc. La comarca del Pla d'Urgell no fou contemplada en la divisió territorial de Catalunya aprovada per la Generalitat l'any 1936 i no fou fins a 1987 que el Parlament hi donà el vistiplau en una nova reordenació del territori que ampliava la nòmina de les 38 comarques que havia dissenyat el geògraf Pau Vila. Tot i que actualment el Pla és una realitat assumida per la majoria dels seus conciutadans i funciona administrativament, com la resta de comarques, en la prestació de serveis i de recursos i impulsa algunes iniciatives culturals, com el premi Maria Mercè Marçal, molt lloables, sociològicament i culturalment no té l'entitat o, millor dit, li falta força com per poder-se comparar, per exemple, amb el Berguedà, l'Alt Urgell o Osona. En aquestes territoris no només la centralitat del mercat capitalí o de les vies de comunicació han conformat una àgora social i una mena de polis intermunicipal, sinó que ja

lloables, sociològicament i culturalment no té l'entitat o, millor dit, li falta força com per poder-se comparar, per exemple, amb el Berguedà, l'Alt Urgell o Osona. En aquestes territoris no només la centralitat del mercat capitalí o de les vies de comunicació han conformat una àgora social i una mena de polis intermunicipal, sinó que ja siguin antics pobladors molt ben identificats o la marca de determinats estils arquitectònics o comarques, en la prestació de serveis i de recursos i impulsa algunes iniciatives culturals, com el premi Maria Mercè Marçal, molt lloables, sociològicament i culturalment no té l'entitat o, millor dit, li falta força com per poder-se comparar, per exemple, amb el Berguedà, l'Alt Urgell o Osona. En aquestes territoris no només la centralitat del mercat capitalí o de les vies de comunicació han conformat una àgora social i una mena de polis intermunicipal, sinó que ja siguin antics pobladors molt ben identificats o la marca de determinats estils arquitectònics o la singularitat del seu patrimoni artístic, del costumari, de les festes, dels fruits de la terra, del parlar, dels personatges il·lustres de la història o el fet de tenir seu episcopal, han creat uns vincles simbòlics, una marca territorial, uns imaginaris de molt rendiment aglutinador social i de molta potència visual per a la resta de comarques i de Catalunya, al llarg d'una colla de generacions que ho han assumit en el seu inconscient com una part important de la seva identitat.

Vaig ser invitat per l'alcalde Carné de Mollerussa, allà temps, a ser pregoner de les festes de Sant Isidori, en ple debat aleshores sobre la divisió territorial de Catalunya, per tant, de la nova comarcalització, i, com no, en el punt àlgid de l'efervescència dels pobles del Pla perquè se'n reconegués l'entitat comarcal. Aleshores em referia en el meu discurs que una cosa era que el Pla d'Urgell gaudís dels avantatges organitzatius i administratius d'una institució comarcal i una altra que calia fer perquè aquesta entitat hom la sentís i la visqués com a tal. No sé si ho vaig dir exactament com ho diré ara, però la idea era, i la subscric en certa manera, que, si bé tothom ens reconeixiem pel cas amb els indrets i les icones del Canal, de la Torre el Capità, de la mare de Déu de les Sogues o fins i tot del Castell del Remei, no disposàvem ni del mite ni molt menys del símbol que ens singularitzés com a conciutadans d'un territori tipificat de Catalunya. L'Urgell, com sabeu perfectament, ha estat un territori d'un gran abast i molt genèric. I per tant, a la manera noucentista, deia que a les administracions locals i quan l'administració comarcal fos una realitat, els corresponia també desenvolupar polítiques socioculturals que ajudessin a vestir el sant abans que el sant existís. I l'hàbit, orsianament parlant, ja faria el monjo.

Què volia dir? Doncs que per crear el sentiment de pertinença, calia atorgar estratègicament a determinats llocs, paisatges, construccions, rituals, persones, moments de la història, un valor simbòlic. Calia convertir-los en emblemes, afegir-los un valor especial. És a dir, polítiques que fixessin uns eixos espaciotemporals carregats, si calia expressament, de significació especial. Avui assenyalaríem per descomptat en aquest sentit l'Estany d'Ivars o, millor dit, de Vila-sana, Vallverd i d'Ivars, la recuperació del qual, comptat i debatut, s'adiu essencialment a aquesta idea. I de la mateixa manera, unes polítiques que fixessin el mapa imaginari, o creessin de bell nou, si era el cas, unes coordenades, en diria, històriques i antropològiques que expliquessin una determinada lírica dels orígens i una certa èpica de les edats moderna i contemporània: gestes, herois, devocions, accions, construccions, moments clau o estel·lars de la microhistòria dels nostres pobles. La selecció i la fixació d'uns vectors intencionats en els eixos espai, temps, i d'algunes persones i les seves accions havien de ser els instruments per forjar el simbòlic i la identitat comarcal. De manera que amb el temps i la constància, difícil des de les administracions, perquè la dinàmica electoral i les prioritats pressupostàries obliguen a moltes contingències, es conformés en les mentalitats de la gent del Pla un sistema de referències simbòliques compartides i un inconscient mític que ens identifiqués amb uns orígens comuns. Una mica allò que havia significat en el segle XIX la tasca titànica de convertir els aiguamolls en terra fèrtil. El mite, com sabeu molt bé, el constitueixen les formes expressives primordials de l'esperit humà, l'origen dels relats literaris, els fonaments atàvics d'organització social, dels rituals i les creences. És el testimoni de l'esperit popular que es conserva a les llegendes i a les rondalles, en els dialectes, en el nom de les feines i les seves eines. És, en fi, com diu Juan-Eduardo Cirlot, el testimoni d'un ideal fantàstic de la naturalesa i de les accions humanes.

la seva gent? Era una proposta merament artificiosa en la mesura que ho podia ésser la creació de la nova comarca en el context de les noves lleis d'ordenació territorial de Catalunya? Estic convençut que sense l'existència de la comarca, el Pla d'Urgell, que ho podia ésser la creació de la nova comarca en el context de les noves lleis d'ordenació territorial de Catalunya? Estic convençut que sense l'existència de la comarca, el Pla d'Urgell, no tant per la funció administrativa que desenvolupa o pel serveis que presta als municipis, no hauria esdevingut, sobretot la seva capital, una centralitat més en el territori de la demarcació de Lleida, com ja ho eren i ho continuen essent Balaguer, Tàrrrega o Cervera. I dir centralitat implica convertir-se en punt de referència en tots els sectors: l'econòmic, el cultural, i, evidentment, en el de serveis. El teatre, la biblioteca o l'arxiu comarcals, si no hagués estat per la creació de la comarca, no els tindríem. D'altra banda, els interessos de la ciutat de Lleida i les seves antenes no han arribat pràcticament mai a Mollerussa. I davant la possibilitat que la capital provincial es transformi en un ens metropolità, és indispensable que el territori ponentí tingui altres centres generadors de dinamisme social per equilibrar la balança i, naturalment, per sumar sinergies i tota mena de potencialitats.

Creada la comarca, vaig desenvolupar, doncs, aquesta idea: que l'espai simbòlic imaginat havia d'esdevenir l'espai real d'una nova centralitat territorial. Els seus 30.000 habitants amb les complicitats que ha pogut propiciar la institució comarcal durant tots aquests anys i les que cal generar encara a través de les entitats que solen fer-ho possible, i penso per exemple en una cambra de comerç pròpia, en una llotja comercial, en un centre logístic de distribució dels productes agraris o en el que hauria pogut representar el projecte d'un parc agroalimentari als terrenys del que avui és un polígon industrial al terme de Vila-sana, representen de fet, pel seu pes demogràfic, la segona, deixin-m'ho dir, ciutat de les terres de Lleida.

Comento tot això perquè, a part de la tasca comarcalitzadora que fa el Consell Comarcal, de la que realitza el sector associatiu arrelat en els nostres pobles o del treball individual que fem cadascú de nosaltres, des de l'àmbit que sigui, i ultra la importància de les dinàmiques que poden generar un arxiu històric o un museu comarcal, un dels motors culturals més productius en la creació d'identitat i de cohesió social en termes de local i comarcal són precisament els centres de recerca o d'estudi. Dit altrament, allà on ha existit un centre d'estudis abans que cap altre equipament, museu, arxiu, biblioteca o centre d'interpretació, aquest centre ha fet la funció d'aquells recursos. I gràcies a aquests centres, els serveis i els equipaments culturals locals i comarcals creats recentment s'han pogut equipar de fons materials i documentals i han pogut gaudir de la seva preservació, del seu inventari i catalogació, d'un gruix considerable d'estudis i bona part dels canals de la seva divulgació. Els centres de recerca i d'estudis locals i comarcals, com al segle XIX i començos del XX els centres excursionistes, han aportat en aquestes societats coneixement, professionalitat i un munt de recursos, sense menystenir el fet que, com d'altres entitats i associacions d'arreu de Catalunya, hagin estat una autèntic escola de democràcia i de catalanitat.

És a partir d'aquesta rellevància cultural i del seu protagonisme social, de la funció aglutinadora de les seves forces creatives i del gruix de la intel·ligència dels seus estudiosos que, d'una manera genèrica, però pensant en les possibilitats del vostre Centre de Recerques del Pla d'Urgell Mascançà i del context en què desenvolupa la seva acció, m'agradaria desenvolupar mínimament el que considero els eixos bàsics del que pot ser la seva acció estratègica o dit altrament els eixos principals del treball investigador. Tot obviant els recursos econòmics i materials, sense els quals difícilment es pot fer altra cosa que pur possibilisme i amateurisme, proposo de definir aquests eixos en cinc grans direccions:

- L'eix que orienta l'acció de la recerca sobre el territori i la identitat
- L'eix que planifica i gestiona el coneixement sobre el territori
- L'eix que pivota sobre el binomi recerca i acció cultural (i responsabilitat social)
- L'eix que conforma dreceres de futur
- L'eix que defineix una ètica de treball (llibertat i innovació)

El primer eix fa referència, evidentment, als objectius primordials i a l'activitat bàsica d'aquesta mena d'entitats: l'estudi, la recerca, la investigació i el seu forment. L'objectiu, doncs, és conèixer qui som, d'on venim, què ens identifica, què té el territori de valor, què ha fet la seva gent, les seves formes de treball, els seus recursos econòmics, per què el nom de les coses, com ens hem relacionat amb els veïns o com ens hem comportat en relació amb els grans moments de la història. Es tracta d'investigar, inventariar, sistematitzar, analitzar el que podríem anomenar el corpus cultural del territori, terra i gent. En aquest eix la majoria dels centres de recerca o d'estudi han organitzat activitats que van des de la recerca arqueològica en un sentit ampli (per exemple, també, l'arqueologia industrial) fins als estudis mediambientals, passant per la recerca en patrimoni i art, economia i sociologia, en filologia, en paleontologia i història, geologia, botànica i zoologia, en arquitectura o en folklore. En fi, un eix d'acció que ens ha de respondre a les preguntes fonamentals sobre la nostra existència, la dels nostres avantpassats, evidentment, i de com hem arribat fins aquí. Un dia, per exemple, vaig llegir que a Ivars d'Urgell hi havia hagut un castell important, que al terme de Fondarella cap allà al segle XIII havia existit un monestir premonstratenc, que la mare de Déu de les Sogues, la patrona de l'Urgell, va aparèixer a la font del Miracle de Bellvís, que un tal Domingo Cardenal, enginyer de camins, canals i ports fou l'artífex dels canals d'Urgell i que té un carrer dedicat a Mollerussa, etc., però jo només en sé això, una anècdota i pràcticament res més.

El segon eix, gestió del coneixement sobre el territori, apunta cap a la necessitat de planificar, d'organitzar, la divulgació de la recerca i del capital bibliogràfic i audiovisual del territori. Els entesos en gestió expliquen que el concepte abasta tant la creació de condicions per al bon desenvolupament dels objectius estratègics de l'entitat o l'empresa, com la construcció dels escenaris adequats i possibles del camp de l'acció i la disposició dels instruments de treball. La capitalització de la recerca només és possible si aquesta troba o crea xarxes de difusió i d'enriquiment mutu i només si aconsegueix de convertir aquest capital en un patrimoni compartit per la major part de la ciutadania receptora potencial de l'acció investigadora. Els llibres blancs sobre la cultura d'un territori són un instrument molt vàlid per gestionar els recursos de què es disposa a l'entitat. Tanmateix, l'ús de les TIC o de l'edició convencional, les jornades o les conferències o els espais permanents d'exposició i d'interpretació són recursos i instruments de què els centres d'estudi o de recerca acaben dotant-se necessàriament per a la difusió de les seves activitats. Encara que no sempre, perquè n'hi ha que treballen amb convenis amb la universitat, amb complicitat o en xarxa amb altres centres d'estudis o amb la col·laboració dels serveis culturals, sigui l'arxiu o el museu locals o comarcals. Disposem, per exemple, d'un inventari i d'una catalogació de tota la bibliografia relacionada amb la comarca? Sabem què s'ha estudiat i què no. Hom pot consultar fàcilment a les escoles i instituts del Pla o d'arreu de Catalunya, els treballs realitzats, i ho dic a l'atzar, per Francisco de Zamora, Gaspar Feliu, Esteve Mestre, Miquel Polo, Jordi Domingo, Josep Maria Solé i Sabaté o Alba Solsona? Existeix una biblioteca d'autors i d'artistes del Pla d'Urgell? Una hemeroteca, una videoteca? Hi ha material d'aquest digitalitzat, per exemple?

El tercer eix estratègic es refereix als centres de recerques o d'estudis com a dinamitzadors culturals locals o comarcals. Per ella mateixa la planificació de la recerca ja implica definir uns objectius estratègics en relació amb les necessitats i els interessos culturals de la societat que s'investiga. És important, en aquests sentit, que l'acció investigadora dels centres es pugui incardinar, s'hi correlacioni o en formi part, d'un projecte global de dinamització cultural del territori objecte de recerca. El coneixement que acumulen els centres d'estudis ha de poder orientar l'acció política, l'acció econòmica i enriquir la mateixa acció cultural. Hi ha de poder aportar un valor afegit. I aquest és un dels aspectes del compromís social de l'acció dels centres de recerques i d'estudi i, consegüentment, la seva particular responsabilitat social. El resultat de la recerca del projecte de memòria històrica en què esteu treballant, es vulgui o no, esdevé un element de pressió social perquè els administradors polítics articulin, en endavant, mesures de protecció d'aquesta memòria i que aquesta formi part del patrimoni col·lectiu. Qui diu això, el mateix passa quan es descobreix el valor arquitectònic d'una construcció o es posen al descobert uns assentaments arqueològics o es recuperen unes llavors d'un fruit de la terra

que per causa de la tecnificació agrària s'havien menystingut. Per això és habitual que aquests centres siguin un dels referents de dinamització cultural més potents del lloc on s'han creat. No només apleguen estudiosos, fan recerca, cataloguen i inventarien i publiquen, sinó que organitzen conferències, debats, creen itineraris interpretatius sobre els espais i els àmbits més emblemàtics del territori, potencien les festes locals, creen recursos pedagògics i procuren la complicitat cultural dels diversos agents socials.

El quart eix estratègic té a veure amb la capacitat dels centres de preveure el futur del territori, si més no en els camps d'estudi i de recerca a què orienten principalment l'acció. En aquest vector contemplaríem també la consolidació de recursos, museus, arxiu, biblioteca, centres de recursos audiovisuals, etc., de què parlava en el segon eix. Però aquí em refereixo específicament al fet que amb el seu treball aquestes entitats no només poden descobrir elements per a la història, sinó que la troballa pot ser que comporti revisions de la història coneguda o noves metodologies de treball i que a través del debat, la reflexió i altres formes de divulgació es proposin millores substancials en les relacions socials o en la planificació de polítiques culturals i educatives. Els centres d'estudi i de recerca són uns observatoris privilegiats per alertar de les necessitats presents i futures de la societat en què treballen i sobre la qual investiguen. La prospectiva estratègica és un instrument que explora i il·lumina les possibles evolucions futures de problemes complexos de les nostres societats o de les nostres organitzacions. Com més camps d'estudi abasti un centre de recerca més variables coneix que puguin influir en l'evolució d'aquesta societat, d'aquestes organitzacions o dels seus actors implicats i, en sistematitzar-les, més escenaris probables pot dissenyar. Un centre de recerca potent hauria de poder convertir-se també en un observatori permanent de la recerca i la investigació, del desenvolupament i de la innovació local i comarcal.

I el cinquè eix proposat apunta cap a una ètica del treball investigador amb dos pols bàsics: la llibertat d'acció i la creativitat, en el sentit d'innovació o d'exploració de noves metodologies de treball, de noves formes d'organització, de nous camps de recerca o de noves fórmules de divulgació. Aquests dos principis rectors de l'ètica del treball de recerca poden semblar contradictoris amb el que proposo en relació amb la necessitat d'un treball cooperatiu, en xarxa o en conveni amb les administracions locals, comarcals, provincials o nacionals. Tothom sap que qui paga mana i coneix la facilitat amb què els pagadors dels projectes solen intervenir, interposar-se o donar consignes sobre com s'han de fer les coses. O tothom coneix la tendència a apropiarse políticament dels bons resultats d'una activitat tutelada per les administracions. Bé, aquest és el repte. Com també ho és el fet que, per més científicisme i objectivitat que hom apliqui a l'acció, mai aquesta acció no és purament neutra ni neutral. Com no és el mateix, evidentment, plantejar-se com a prioritat l'estudi dels capellans i religiosos assassinats durant els primers mesos de la Guerra Civil, que estudiar d'una manera global les morts civils violentes durant els primers mesos de la Guerra Civil al Pla d'Urgell. Aquestes qüestions d'ètica investigadora no són una fotesa, i el cert és que condicionen moltes vegades la vida i l'edat dels mateixos centres d'estudi, precisament pel debat i la polèmica que generen en el seu si i en el seu entorn.

Com a conclusió, només voldria remarcar dos o tres aspectes del que us he volgut dir: en primer lloc, el fet de la necessitat que existeixi un centre com el que heu constituït feliçment vosaltres. Com he dit abans, la naturalesa, jove, de la comarca del Pla d'Urgell, ho reclamava a veus. Sense menystenir els esforços individuals de bona colla de companys, col·legues i erudits que han dedicat molt del seu temps a estudiar diversos aspectes de la història d'aquesta terra i de la seva gent, i la labor que han fet moltes de les publicacions periòdiques i altres entitats similars que han funcionat o que encara són vives, em fa l'efecte que el Centre d'Estudis del Pla d'Urgell Mascançà té una perspectiva de feina molt rica i entusiasmadora. I hem d'estar molt contents que, per exemple, a través dels treballs de recerca de batxillerat, alguns dels nois i noies dels nostres pobles, amb la sàvia i clarivident orientació dels seu professorat, hagin obert vies d'investigació respecte de temes sobre els quals encara ningú havia aprofundit i que ja són un punt de referència per desencadenar noves propostes de recerca.

En segon lloc, remarcar que tot centre de recerques o d'estudis per la naturalesa de la seva activitat és també un motor cultural i un recurs social important per la millora del coneixement (i l'augment de l'autoestima) del propi petit país i de la comunitat objecte d'estudi. I, en tercer lloc, insistir en la necessitat que aquests centres siguin els generadors fonamentals de creació de sinergies en el territori, ja sigui amb les institucions o particulars i els recursos culturals de què disposen, ja sigui amb altres centres similars per consolidar dinàmiques socioculturals d'ampli espectre i servir d'eina prospectiva dels escenaris de futur.

Estic convençut que aquesta Primera Jornada d'Estudis sobre el Pla d'Urgell, de caràcter miscel·lani, serà tot un èxit i sobretot servirà per demostrar una mica el múscul del Centre de Recerques del Pla d'Urgell Mascançà la seva capacitat per esdevenir, a poc a poc, però fermament, el centre ideal del qual he parlat suara.

Molts èxits i bona feina. Gràcies.